УДК 342.72/.73

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПІВ НЕВІДЧУЖУВАНОСТІ ТА НЕПОРУШНОСТІ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ЯК КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS INALIENABILITY AND FIRMNESS AS THE CONSTITUTIONAL LAW PROBLEM

Кушніренко О.Г.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
Возгрін С.Ю.,
аспірант кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Розглядаються теоретичні питання реалізації принципів невідчужуваності та непорушності прав і свобод людини, їх зв'язок з природними, невідчужуваними правами. Вказується на ті проблеми, які виникають в суспільстві та державі у зв'язку із закріпленням вказаних принципів в чинній Конституції України. Висловлені деякі рекомендації відносно реалізації цих принципів в умовах пострадянських реалій.

Ключові слова: принцип, непорушність та невідчужуваність прав і свобод людини, природні та невідчужувані права, реалізація прав і свобод, втілення принципів.

Рассматриваются теоретические вопросы реализации принципов неотчуждаемости и незыблемости прав и свобод человека, их связь с естественными и неотчуждаемыми правами. Указывается на те проблемы, которые возникают в обществе и государстве в связи с закреплением указанных принципов в действующей Конституции Украины. Высказаны некоторые рекомендации относительно реализации данных принципов в условиях постсоветских реалий.

Ключевые слова: принципы, незыблемость и неотчуждаемость прав и свобод человека, природные и неотчуждаемые права, реализация прав и свобод, воплощение принципов.

It is described the theoretical questions of the implementation of the principles of human rights and freedoms inalienability and firmness, their connection with natural and inalienable rights. It is emphasized on the problems appeared in the society and the state because of the principles consolidation to the Constitution of Ukraine. It is proposed the principles implementation guidelines in the conditions of post-Soviet reality.

Key words: principles, human rights and freedoms firmness and inalienability, natural and inalienable rights, rights and freedoms realization, implementation of principles.

Постановка проблеми. Інститут прав і свобод людини та громадянина є генеральним інститутом в конституційному праві держави, серцевиною конституційного ладу. Філософською засадою цього інституту є вчення про свободу, як про природній стан людини та найвищу цінність після самого життя. При всій своїй багатогранності та складної детермінованості сучасне конституційно-правове вчення про свободу може бути стисло викладене в постулаті про те, що всі люди є вільними від народження і

ніхто не має права відчужувати їх природні права і свободи.

Стан дослідження. Слід зазначити, що вчення про свободу, як фундамент прав і свобод людини та громадянина, постійно розвивається філософами, юристами, які прагнуть знайти розумний баланс між свободою та державним регулюванням, свободою та соціальною справедливістю. Значний внесок у розвиток даної проблематики зробили Ю.Г. Барабаш, В.В. Речицький, Е.А. Лукашева та інші видатні вчені.

У той же час, незважаючи на величезну кількість наукових праць з даної проблематики, окремі її аспекти, що цілком природно, залишаються не зовсім дослідженими, особливо з огляду тих реалій, досить складних і не звичних, яких на сьогодні є досить багато в сучасній Україні. Тому в цій статті ми зробимо спробу дослідити феномен свободи в об'єктивному значенні цього слова, як основоположного філософського принципу, який реалізується через весь комплекс конституційно-правових норм.

Виклад основного матеріалу. В зв'язку із цим варто зазначити, що термін «свобода» зазвичай використовується у двох нерозривно пов'язаних між собою аспектах. У загальному значенні (об'єктивному) він означає стан народу і окремої людини, який характеризується можливістю діяти на свій розсуд. Цей термін в Конституції якраз і виконує роль відповідного конституційного принципу, який є основоположним в процесі реалізації усіх правових норм. В суб'єктивному значенні свобода розглядається як суб'єктивна можливість людини здійснювати або не здійснювати певні дії. Саме в цьому значенні термін «свобода» по суті є тотожнім (в певній мірі) терміну «суб'єктивне право». У той же час слід пам'ятати, що свобода як суб'єктивне право, виступає юридичною формою реалізації свободи окремої людини і народу в цілому в загальному, філософському значенні цього слова.

Основні постулати вчення про свободу були покладені в основу чинної Конституції України, а деякі із них закріплені в Основному Законі у прямій формі на рівні конституційних принципів. Так, у ст. 21 має місце припис про те, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними. У ст. 23 закріплено, що кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей [1, с. 4]. На наше переконання саме такий підхід сприяє глобальній уніфікації прав і свобод, забезпечуючи при цьому відповідність українського законодавства в сфері прав і свобод людини загальнолюдським цінностям.

Відповідно до того, як людина народжується на світ з головою, руками, ногами, розумом і серцем, так вона народжується і вільною. Це акт природи, а при релігійному підході – Творця. Сукупність основних, тобто невідчужуваних прав, це і є природнє право [2, с. 157]. Природне право включає право людини на життя і свободу, на продовження роду і спілкування з іншими людьми, на власність і нормальні умови існування, на освіту і охорону здоров'я, на працю і відпочинок. Природнє право передбачає обов'язки кожного члена суспільства не перешкоджати іншим людям в здійсненні їх прав і свобод, не заподіювати збиток суспільству і державі [3]. Людина, відповідно до природно-правового напряму, має невід'ємні та невідчужувані права, які даровані їй від народження та не залежать від волі держави. Є.А. Лукашова у зв'язку з цим зазначає, що природнє право визначається в теорії держави і права як поняття, котре означає сукупність принципів, прав і цінностей, продиктованих самою природою людини і через це не залежних від законодавчого визнання або невизнання їх в конкретній державі [4].

Особливе соціальне значення природне право набуває в XVII XVIII століттях як ідеологія боротьби буржуазії проти абсолютизму. Такі видатні філософи, як Дж. Локк, Б. Спіноза, Г. Гроцій, Ф. Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, П. Пестель, Г. Сковорода вважали, що до природних прав відносяться права громадянина чи всього народу, що йдуть від природи людини і які людині дала сама природа, або ті права, що склалися історично в суспільстві без будь-якого зовнішнього впливу. До цих прав належить право на життя, право на особисту недоторканість, право на свободу пересування, право на власне майно і т. ін. Наприклад, Дж. Локк заклав в основу ідеї конституційного правопорядку «потрійну формулу» громадянських прав особистості, куди він включив права людини на життя, свободу і власність. При цьому перше по значимості місце він відвів праву на власність, стверджуючи, що воно священне.

Концепція невідчужуваності прав людини справила вплив на прийняття Американської Декларації незалежності 1776 р., яка закріпила фундаментальний принцип, на якому заснована демократична форма правління: «Ми вважаємо самоочевидною істиною, що всі люди створені рівними, що вони наділені Творцем певними невід'ємними правами, серед яких право на життя, свободу та прагнення до щастя» [5]. Декларація прав людини і громадянина 1789 р., проголошена у Франції, визначила перелік природних, невідчужуваних, священних прав людини [6].

Відповідно до природно-правової концепції індивід, що раніше повністю був підкорений державі та залежний від неї, набув автономії, отримав право на невтручання держави у сферу свободи особи, окреслену правом, та отримав гарантії державного захисту в разі порушення прав і свобод.

Проте позитивістська концепція природи прав людини також зіграла свою роль у відносинах людини з державою. Відповідно до вказаної теорії, здійснюючи патерналістичні функції, держава визначає обсяг та зміст прав людини. Так, норми Конституції США, Франції, Італії та Іспанії втілюють природноправову концепцію прав людини, а Конституції Німеччини і Австрії – позитивістську.

Існування природних прав людини та їх визнання державою, не повинно обмежувати державу у закріпленні цих прав на законодавчому рівні. Фактично для людини не важливо, що держава визнає право на життя чи особисту недоторканість природним чи ні,

якщо держава його закріплює і здійснює політику на реальний захист цього права.

Здобувши незалежність, Україна намагається відійти від радянської ідеології та створити демократичну державу, в якій саме людина є найвищою соціальною цінністю. Важливим кроком на цьому шляху було прийняття Основного Закону, в якому природні права саме визнавалися, а не дарувалися державою. Тим більше, державна влада пов'язана цими правами у тому розумінні, що зобов'язана їх дотримуватися і гарантувати їх. Звісно ж, у Конституції України присутній і позитивістський підхід, оскільки не всі права, закріплені в Конституції України, мають природний характер. Тим більше, справедливий розподіл сукупності суспільних благ та цінностей людського життя неможливий без застосування такого інструменту як позитивне право.

Розглядаючи сутність принципу невідчужуваності та непорушності прав людини необхідно визначити зміст невідчужуваності та непорушності.

«Невідчужуваність прав і свобод людини – це їх внутрішня іманентна, «неминуча» властивість людини, їх невід'ємність від неї. Ця властивість прав і свобод полягає в тому, що можливості людини, які в них відображаються, є неодмінною, закономірною приналежністю кожної людини. Їх виникнення датується моментом її народження і не потребує дозволу, схвалення з боку будь-кого, у тому числі й держави. Жодна людина не може бути позбавлена таких можливостей: без них вона – незалежно від місця, часу й умов її існування – не зможе сформувати, розвинути, проявити себе саме як особистість. Оскільки ніхто не дарує людині її прав та свобод – ані держава, ані якесь інше об'єднання, угруповання, ані та чи інша особа, ані тим більше якась «трансцендентна» або уявна істота, то й відібрати, позбавити їх людину ніхто не може. «Права людини та основні свободи є невід'ємним правом кожної людини, наданим їй від народження», – зазначається у п. 2 ч. 2 Декларації та Програми дій Всесвітньої конференції з прав людини, яка відбулася під егідою ООН у Відні у 1993 р. [7].

Ці два терміна мають близьку юридичну спрямованість, яка у комплексі складає весь принцип загалом. Вказані принципи закріплені у ст. 21 Конституції України. З урахуванням того, що Україна проголосила себе демократичною та правовою державою, Конституція якої сповідує природно-правову концепцію прав людини, не погано було б доповнити текст ч. 1 ст. 22 Основного Закону, зазначивши не тільки те, що права і свободи людини та громадянина є невідчужуваними та непорушними, а і належать людині від народження. Тим самим був би зроблений акцент на те, що права і свободи належать людині не від бажання держави, а саме від факту народження.

Також невідчужуваність є тією ознакою, яка вказує на те, що права є природними, а не похідними. Якщо відповідно до законодавства права можна позбавитися, то вказане право не є природним. Тут цікавим прикладом буде право приватної власності. Приватна власність особи не може бути вилучена державою, крім випадків, прямо передбачених Конституцією і Законами України. Втім, особа може розпоряджатися своїм майном, наприклад подарувати якусь річ. Можливість відчуження права власності на річ, пов'язана з тим, що право власності включає кілька правомочностей, одне з яких і є право розпоряджатися своїм майном. Тому законодавець для того, щоб показати природність даного права зазначає, що вказане право є непорушним (ч. 4 ст. 41 Конституції України).

Визнання права людини у ст. 21 Конституції України не тільки не відчужуваними, а й непорушними, було намаганням законодавця підкреслити природність основних прав людини. Розглянемо сутність терміну непорушності. Непорушність прав людини – це «незменшуваність», «недоторканність» можливостей людини, котрі відбиті в тих чи інших її правах. З поняттями невідчужуваності та непорушності прав людини тісно пов'язані (але не тотожні їм) неприпустимість їх скасування та обмеження [7]. Тлумачний словник Ожегова дає визначення «нерушимого» як такого, що не може бути порушений або зруйнований, дуже міцний [8]. У науковій літературі конкретного визначення непорушності прав не дається. Проте можна стверджувати, що законодавець таким чином бажав підсилити позиції прав і захистити їх від непередбаченого законом зазіхання з боку будь-кого. Закріплення прав непорушними впливає на сприйняття прав як священних та таких, до яких потрібно відноситися з особливою повагою. Таким чином під непорушністю основних прав і свобод людини розуміється недопущення неправомірного та необґрунтованого встановлення обмежень вказаних прав, їх нескасовність та міцність їх реального впливу на правовий статус особистості. Тобто право є недоторканним і не може бути в будь-який момент припинено відповідно до закону, іншого нормативного акту чи рішення органів державної влади або самоврядування, за виключенням випадків, передбачених безпосередньо у нормах Конституції та Законах України.

Важливо зазначити, що права людини не є абсолютними. Тобто в законі можуть бути визначені межі права. Деякі статті Конституції України, які закріплюють права людини, містять підстави обмеження вказаних прав. Наприклад, право особи на особисту свободу може бути обмежене здійсненим на законних підставах арештом (у разі необхідності запобігти злочинові чи його припинити, уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом; затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою) чи затриманням особи відповідно до ст. 29 Конституції України. Особливим моментом у цьому аспекті є те, що відповідно до ч. 2 ст. 64 Основного Закону, в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод людини та громадянина та вказується перелік прав, які навіть і у цих умовах не можуть бути обмежені.

Проте вказаний принцип не раз порушувався з боку держави. Наприклад, 26 грудня 2011 року Конституційний Суд України прийняв рішення № 20-рп/2011 [9]. Цим Рішенням він визнав конституційними положення п. 4 розділу VII Закону України «Про Державний бюджет на 2011 рік», яким Уряд України був наділений повноваженнями по визначенню розмірів і порядку здійснення соціальних виплат чорнобильцям, дітям війни і пенсій військовослужбовцям. В мотивувальній частині Конституційний Суд неодноразово вказував на те, що виплати повинні проводитися з урахуванням фінансових можливостей держави. Суд посилався на Рішення від 8 жовтня 2008 року № 20-рп/2008 у справі про страхові виплати (Конституційний Суд України вказав, що види і розміри соціальних послуг та виплат потерпілим, які здійснюються і відшкодовуються Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України, встановлюються державою з урахуванням його фінансових можливостей), на статтю 22 Загальної декларації прав людини, відповідно до якої розміри соціальних виплат і допомоги встановлюються з урахуванням фінансових можливостей держави, на те, що Європейський суд з прав людини у рішенні від 9 жовтня 1979 року у справі «Ейрі проти Ірландії» констатував, що здійснення соціально-економічних прав людини значною мірою залежить від становища в державах, особливо фінансового. Суд вважає, що такі положення поширюються й на питання допустимості зменшення соціальних виплат, про що зазначено в рішенні цього суду у справі «Кйартан Асмундсон проти Ісландії» від 12 жовтня 2004 року. Конституційний Суд посилається й на деякі інші свої Рішення, в яких зазначається про пропорційність перерозподілу суспільних благ з метою забезпечення добробуту усіх громадян. Проте, ми вважаємо, Конституційний Суд своїм Рішенням порушив ч. 3 ст. 22 Конституції України, яка закріплює, що при ухваленні нових законів або внесенні змін до чинних законів не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод [10]. Таким чином, відповідно до ст. 8 Конституції України, ця норма має найвищу юридичну силу і є нормою прямої дії. І ця норма не може ігноруватися з тієї підстави, що суперечить міжнародному договору або практиці Європейського суду з прав людини.

В численних попередніх рішеннях Конституційний Суд неодноразово вказував на те, що пільги, компенсації та гарантії є видом соціальної допомоги і необхідною складовою права на достатній рівень життя і що звуження обсягу та змісту цього права шляхом ухвалення нових законів або внесення змін до чинних суперечить ст. 22 Конституції України. Суд на це вказував у п. 6 мотивувальної частини Рішення від 20.03.2002 № 5-рп/2002, п. 6 мотивувальної частини Рішення від 01.12.2004, п. 3.4 мотивувальної частини Рішення КСУ від 18.06.2007 № 4-рп/2007.

У даному випадку, на наш погляд, має місце обмеження права на соціальну допомогу, оскільки Кабінету Міністрів було доручено забезпечити такі виплати не в порядку і розмірі, встановленому відповідними законами, а в порядку і розмірах, визначених ним самим. Тобто Кабінет Міністрів повинен діяти не відповідно до законів, а відповідно до наявних фінансових ресурсів бюджету. Можна зробити висновок, що це призвело до можливості звуження обсягу права на соціальну допомогу.

Найголовнішим для нас висновком є те, що наслідком цього рішення є факт можливості держави змінювати механізм реалізації соціально-економічних виплат, в тому числі звужуючи обсяг і зміст цих прав. Окрім того держава може не тільки встановлювати, але й зменшувати соціально-економічні права в залежності від свого фінансового становища. Також, на жаль, ми бачимо протиріччя в практиці Конституційного Суду України і маємо право сумніватися в його об'єктивності.

Окрім правотворчого порушення досліджуваного принципу маємо на практиці факти правозастосовного порушення даного принципу. «Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, є їх невідчужуваним і непорушним правом, гарантованим Основним Законом України. Проводити збори, мітинги, походи і демонстрації громадяни можуть за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування. Таке сповіщення має здійснюватися громадянами через організаторів масових зібрань. Завчасне сповіщення відповідних органів про проведення тих чи інших масових зібрань – це строк від дня такого сповіщення до дати проведення масового зібрання. Тривалість строків завчасного сповіщення має бути у розумних межах і не повинна обмежувати передбаченого статтею 39 Конституції України права громадян на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій. Такі строки мають слугувати гарантією реалізації даного права громадян. Упродовж цього строку зазначені органи мають здійснити і ряд підготовчих заходів, зокрема, для забезпечення безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингу, походу чи демонстрації, підтримання громадського порядку, охорони прав і свобод інших людей.

Строк завчасного сповіщення має бути достатнім і для того, щоб органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування могли визначитися, наскільки проведення таких зібрань відповідає закону, та в разі потреби, згідно з частиною другою статті 39 Конституції України, звернутися до суду для вирішення спірних питань» [11].

На жаль, це право неодноразово обмежувалось з підстав та в порядку, непередбачених Конституцією України та законами України. Наприклад, виконавчий комітет Луганської міської ради виніс рішення № 269 від 12.09.2011 про заборону масових акцій під час візиту Святішого патріарха Кирила [12]. Проте таке рішення може бути прийняте тільки на підставі судового рішення. Жоден закон не надає органам місцевого самоврядування та їхнім виконавчим ко-

мітетам права самостійно, без рішення суду, тим чи іншим чином обмежувати право на мирні зібрання – у тому числі і шляхом якогось «нормативного врегулювання» цього питання власними актами. Проте на практиці видаються локальні акти під різними назвами, які ускладнюють реалізацію даного права [13]. Вирішити цю проблему можна шляхом прийняття закону про порядок проведення мирних зібрань.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що для реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина має величезне значення не лише фактичний обсяг цих прав і свобод, але й ті вихідні положення, принципи, на засадах яких ці права і свободи реалізуються. Саме вони показують, чи забезпечується в державі рівність прав і свобод людини та громадянина, чи існують межі у використанні прав і свобод, чи можливі їх обмеження, чи має людина законні механізми для захисту своїх прав і свобод тощо.

При аналізі принципів, як ми бачимо, розкривається їх потенціальна сутність, що закладена в нормах Конституції України. На жаль, їх практична реалізація на сьогодні в певній мірі не забезпечується. Це, мабуть, можна пояснювати складнощами перехідного періоду в становленні ринкової економіки, фінансовими труднощами і кризою, ускладненнями, які мають місце в перебудові суспільства. Втім, це є досить простий і сумнівний спосіб виправдати порушення конституційних принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України [Текст] : від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996 – № 30 – Ст. 141.

2. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации [Текст] / М.В. Баглай. – М. : «Норма-Инфра-М», 1999 – 157 с.

3. Яценко Н.Е. Толковый словарь обществоведческих терминов [Текст] / Н.Е. Яценко – СПб, 1999. – 411 с.

4. Права человека [Текст] : учебник для вузов / Под ред. Е.А. Лукашевой. – М., 1999. – С. 19.

5. Шумилов В.М. Правовая система США [Текст] / В. М. Шумилов – М. : Международные отношения, 2006. – 408 с.

6. Французская Республика [Текст] : Конституция и законодательные акты. – М. : Норма. 2009 – 284 с.

7. Конституція України [Текст]. Науково-практичний коментар – Х. : «Право», 2003 – 116 с.

8. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка [Текст] / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ozhegov.org/words/18648.shtml.

9. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» [Текст]: рішення КСУ від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11.

10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту «б» підпункту 4 пункту 3 статті 7 Закону України «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності», пункту 1, абзацу третього пункту 5, пункту 9, абзаців другого, третього пункту 10, пункту 11 розділу І Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (справа про страхові виплати) [Текст]: рішення КСУ від 10 жовтня 2008 року № 20-рп/2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-08.

11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) [Текст]: рішення КСУ від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01.

12. Официальный Интернет-сайт Луганского городского головы, Луганского городского совета и его исполнительных органов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://gorod.lugansk.ua/index.php?newsid=5047.

13. Зубар Н. Право невідчужуване і непорушне. Або? [Текст] / Н. Зубар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.day.kiev.ua/uk/article/nota-bene/pravo-nevidchuzhuvane-i-neporushne-abo.